

ГОВОР РАДОША ЉУШИЋА, О СРПСКОЈ РЕВОЛУЦИЈИ, ПОВОДОМ 185-ГОДИШЊИЦЕ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА*

Поштоваоци прошлости српског народа,

Даровити историчар је записао: „Само народ који негује свест о сопственој историји има право на будућност” (Р. Самарџић). Народноослободилачки рат и револуција (1941—1945) представљају једну од најзначајнијих етапа у прошлости југословенских народа. Револуционарне традиције НОР-а ревносно смо неговали, али смо при томе запостављали многе славне догађаје из наше даље прошлости. Ево једног карактеристичног примера. На Космају смо подигли монументални споменик Космајском партизанском одреду, а поред самог споменика остао је запуштен, скоро у рушевинама, манастир Тресије, задужбина деспота Стефана. Тиме што нисмо подједнако бринули о својој прошлости, откидали смо од свог националног бића корен са чврстим и разгранатим жилама. Стога и није чудно што је растурено наше национално биће и што га поново морамо хомогенизовати.

Српска револуција, о којој имамо част да говоримо, такође је једна запостављена појава у историји српског народа. Довољно је истаћи само ту чињеницу да први пут приступамо припремама за њено обележавање 2004. године. Све што је до сада рађено, односило се на прославе устанака, Првог и Другог, са више или мање разумевања и поштовања, а никада обједињено и са оним значајем који је Српска револуција имала у прошлости српског, али и осталих балканских народа.

Крај XVIII и почетак XIX века представља доба ратова, али и доба револуција, па се узима као преломни период у историји Европе, наравно и Балкана, њеног дела. Француска грађанска револуција (1789) срушила је стари феудални поредак и отворила путеве новом друштвеном уређењу. У том ратном и револуционарном времену, избија из тамних понора Балкана, вековима сабирана духовна и физичка снага намученог српског народа, и као лавина започиње да руши феудално Турско царство. Те 1804. године рађала се нова Србија.

* Говор одржан у Орашцу на Срећење (15. фебруара) 1989. године.

Српска револуција је најзначајнија појава у нововековној историји српског народа. Сам појам, Српска револуција, употребио је први пут хрватски племић, аустријски обавештајни официр, Гедеон Ернест Маретић, далеке 1812. године, док је још трајао Први устанак. Реч револуција срећемо у документима страног порекла из времена Првог устанка, и већ тада њом се означавала промена постојећег стања у Београдском пашалуку. Међутим, пун смисао овом појму дао је пруски историчар Леополд Ранке у делу које је насловио истим изразом, *Српска револуција*, објављеном у Хамбургу 1829. Ранке је, за разлику од многих потоњих историчара, према материјалу који је добио од Вука Караџића, Српску револуцију схватио као национални и друштвени процес са ширим временским оквиром. Овакво његово и Вуково схватање револуције српског народа, није прихватила српска историографија XIX и делом XX века. Светозар Марковић, мада није био историчар, представљао је изузетак. У *Србији на истоку* дао је, засад, најпотпунији поглед на Српску револуцију. Не само да је уочио три вида Револуције (национални, социјални, културни), већ је навестио и могућност даљег продубљивања ове појаве, пошто „потпуно ослобођење од власти и тираније, од умног и материјалног ropства” прелази оквире културног препорода, социјалног преврата и националног ослобођења. На жалост, ни он није служио као пример за даље проучавање Српске револуције.

Уместо да Српску револуцију изучава као процес који је донео српском народу у београдском пашалуку и тзв. „шест нахија” националну и социјалну слободу и културни препород, њу је историографија разделила, али не на тематске целине већ на уже временске оквири: Први устанак (1804—1813), Хаџи-Проданову буну (1814), Други устанак (1815), прву владавину кнеза Милоша. Несумњиво, централни догађај Српске револуције су Први и Други устанак (1804—1815), другачије речено, доба ратовања за ослобођење од Турака. Проучаваоци XIX века најчешће су се задржавали на устанцима, на херојском добу Српске револуције. Догађаји који су следили после Другог устанка, не само да су занемаривани, већ су, најчешће, издвајани из Револуције. Требало би нагласити да се ни 1813. ни 1815. године није завршила Српска револуција. Данас је у томе сагласна већина историчара. Устанак који је предводио Караџорђе угушили су Турци 1813. године, када је турска војска прекрила Србију. Ратно стање и даље је трајало. Аустрија је препуна избеглица, а преостали народ склонио се у збегове. Србија од 1813. до 1815. године није била обична провинција Турске, већ покорена држава, са становништвом спремним да се буни. Године 1814. Хаџи Продан је подигао буну, и пре него су се њене ране залечиле, избио је 1815. године Други устанак под Милошем Обреновићем. Овим, исувише једноставно, указујемо на повезаност ових збивања, на њихов природан ток.

Србија је добила 1815. године неку врсту полуаутономије. Тек Хатишерифима из 1830. и 1833. године она је стекла статус вазалне кнежевине. Од тада и формално постоји Кнежевина Србија. Изузимајући доба Првог устанка, односно устаничке државе, ова српска држава је била феудална. Коначно се српски сељак ослободио феудалних окова 1835. године. Основни исход Српске револуције јесте стицање националне (1833) и социјалне слободе (1835) на територији државе Првог устанка. Српски сељак од тада је слободно уживао свој сељачки посед, ослобођен феудалних обавеза, међу првим у Европи. Тиме су створени услови за културни препород.

Он је започет још у Првом устанку, а правац и смисао дао му је велики српски просветитељ Доситеј Обрадовић оснивањем Велике школе, далеког претече данашњег Универзитета у Београду. Наши преци су добро схватили да националну и социјалну слободу морају прожети духовним и образовним установама. Надовезујући се на скромне зачетке Првог устанка, Вук Караџић је осмишљавао културни препород и приближавао српски слободарски народ Европи, упознавајући је са његовим духовним вредностима. Вук је могао да изврши културни препород српског народа само зато што је био „чедо револуције“, како је лепо приметио Љуба Стојановић, и што је за собом и својим делом имао Србију, за разлику од многих даровитих претходника. Без нововековне српске државе, поникле у Револуцији, не бисмо доживели онакав културни препород, који је својом изворном продуховљеношћу давао особит смисао националној и социјалној слободи српског народа. Национални, социјални и културни процес прожимају се, условљавају и повезују у општи ток појава Српске револуције. Представимо то овим примером. Српски сељак је носилац националног и социјалног процеса Револуције. Језик тог сељака Вук је узео за основицу књижевног општења. Сељак је стожер Револуције, а његов језик основа културног препорода.

Толико о Револуцији, вратимо се 1804. години, чију стосамдесетпетогодишњицу данас обележавамо. Шумадија и овај крај имали су значајну улогу у покретању Револуције. Српски народ у Београдском пашалуку није се лако одлучио на побуну. Био је доведен до стања потпуног уништења, па би његово устајање на Турке требало схватити као очајнички акт самоодбране. Зар народни песник, Филип Вишњић, није певао да су свеци на плаветном небу, изнад Србије, три пута упућивали Србе на побуну, „ал' се Србљи дигнут не смједоше"! Очекивали су четврто небеско знамење, а за то време обављали су систематске припреме. Најзначајнији догађај у припремама за устајање на Турке јесте договор одржан у Орашцу за време свадбе сина Стеве Томића. На Аранђеловдан 1803. године сакупили су се из Шумадије у већем броју „отмени људи“, више него је уобичајено за оваква весеља. Смисао целокупне припремне радње упечатљиво је изнео у свом говору прота бучковачки Атанасије: „Браћо, ево већ толике стотине

година пробоше од како се сва наша слава закопа у мрачни и за све нас тужни гроб на Косову. Одонда се ножеви и пушке наше у кладе завлаче. Светли олтари божи, који су под нашим царевима као цвеће Србију украшавали, постадоше коњске штале сада. Жене наше, наше снаје, ћери и све што нам је свето и мило, све то турској срамној похотљивости на жртву морамо да приносимо. Већ и земља стење а небо над нама плаче гледајући толика и таква нечувена тиранства на нама. Браћо, ми смо робови, а нисмо само ми него и наши синови, унуци, праунуци и тако довека; а браћо моја, три пута је боље умрети славно него у робству живети довека срамно... Него браћо, у име свемогућег Бога и Спаситеља нашег, да устанемо једном противу ови наши крвопија." Ово је већ револуционарни позив. У протином говору има недоследности које проистичу из још неучвршћене одлуке о Револуцији, као последици страха од тако значајног корака. Помен зликоваца, крвопија и безаконика, не односи се само на јаничаре и дахије, већ на све Турке. Зар би ропски положај нестао протеривањем дахија? Зашто би се прота позивао на Косово, подразумевајући под њим пропаст српске државе? Да би успели у овом значајном предузећу, морала се успоставити слога, како се прошлост не би поновила, при чему је прота мислио на „издају" Вука Бранковића. Потом су се сви заклели на протином „малом крстићу". Заклетва коју је изговорио прота бучковички подсећа на ону Лазареву пред Косовску битку: „Ко издао, издало га тело; пожелео али не могао поћи; нити му је старо ни младо у кући јављало. Од руке му се све скаменило, у тору му не блејала стока у обору не рикала. Да Бог да да се у сињи камен створи да се други на њега угледају. Нити био срећан ни дуговечан нит лица Божија игде угледао." Протин говор и заклетва Шумадинаца указују на то да су организатори давали будућем устанку на Турке судбоносни значај, онакав какав је имала за српски народ Косовска битка. Свесно су преузимали улогу косовских осветника.

Турци су убрзо сазнали за српску тајну. Дахије су направиле најмрачнији план за уништење српског народа у Београдском пашалуку. Намеравали су да погубе све одрасло мушко становништво, а женско и децу да превере у ислам. С тим циљем започели су познату „сечу кнезова" у којој је изгубило главе преко 70 истакнутих Срба. Караборђе је успео да се спасе. Хајдучки осећај неповерења упућивао га је на опрезност, која му је сачувала главу. Караборђево пружање отпора Турцима, као и свих оних који су се тих дана латили оружја или се склонили у шуме, означава почетак Српске револуције. Народ је устао с оружјем у руци против вековног поробљивача, немајући у том изненадном тренутку јасну представу о својој будућности. „Ту сад другога суда и опасенија нема, него да се бранимо, и да бијемо и ми њи: кад ћемо везани женски мријети од њиови целата и сеиза, боље је да мремо јуначки, као људи, барем да замијенимо своје главе и да пока-

јемо своју браћу; а жене и деца и куће ако нам пропадну, ни онако нијесмо господари од њи”, записао је Вук општу мисао устаника из тих дана. Устанак је из дана у дан постајао масовнији. Револуционарно врење, које је захватило Србијанце, није промакло Вуковом истанчаном хроничарском осећају: „Кад се мало чете приумноже, онда стану *нагонити* и оне људе, који не би ћели, да устају с њима, и стану им куће палити, и бити ји и гонити као и Турке.”

На Збору у Орашцу, одржаном на Срећење или неки дан после овог празника, изабран је за вожда Караборђе Петровић. Нагласимо и то да је за предводника српског народа био предлаган и Теодосије Марићевић, овдашњи кнез. Избор Караборђа за вожда, прота бучковички овенчао је још једним говором, после чега су се Срби, по други пут заклињали. У тим данима, кад је све пламтело, српска земља и људске душе, заклетве верности урезивале су се у памћење учесника и остављале су неизбрисив траг у узаврелим главама. То више нису биле „тајне вечере” малобројних завереника, већ општенародни зборови, држани јавно. Све се радило у име народа, па су тако попримиле обресе општег значаја, чак судбоносног за народ. Призор Орашачког збора, посматран кроз срца и осећања учесника, наговештавао је срећнију будућност њиховим сународницима. Стога би заклетве верности требало схватити као један од првих корака ка слободи. Полажући заклетву Срби су се ослобађали страха од Турака и страха од издаје, сабирали храброст и са одлучношћу улазили у рат с Турцима. У њима су налазили покретачки мотив у борби за слободу. Учесник Збора у Орашцу, Вуле Илић, сећао се тих тренутака: „Кад смо се заклињали да један другога изневерити нећемо, коса ми је на глави, чини ми се, дупке стајала, чињаше ми се да сам окрилатио, и да нећу већ више ногама по земљи ходати, него да ћу од тада почети летети; чињаше ми се као да је сам Бог међу нас сишао, и да већ тај Турчин, ни у Шаму, обдржати се и опстати не може, овако је осећање, у дивљаштву моме, тада мном овладало било.” Недалеко од овог места окупило се на Орашачком збору преко триста побуњеника из Шумадије, који су започели и предводили Револуцију. Избор Караборђа за вожда представља, приметио је Стојан Новаковић, „први корак к организацији државној”.

Једна од одлика тих почетних револуционарних дана била је разбијање страха од легендарне турске силе и моћи. Устати на Турке, па макар они били султанови противници, јесте појава са далекосежним револуционарним последицама. Требао је сакупити храбрости, распршити страх од Турака, спречити издаје и ослободити се издајника и то све у једном кратком периоду. Дочаравајући нам то време, Вук је тачно уочио да је тада најпотребније „убити на *видику* само једног Турчина, да људи виде”. Чим је крв пала, повратак на старо био је незамислив. На преговорима са изасланицима дахија, Кара-

Ђорђе је испричао причу о оцу и змији и под видом епилога, рекао им: „догод ја гледам гробове сербских кнезова, које су даије исекле, и догод ви не убијете мене као и друге кнезове што сте исекли, међу нама неће бити мира”. И није га било.

Први револуционарни дани носе ознаку Карађорђевог личног. Његова одлучност, храброст, покретљивост, познавање терена и људи пресудно су утицали на развој догађаја. А они су се одвијали у корист устаника. Још су савременици уочили његову „неумориму дејателност”. Каснији развој устанка показао је сву његову војничку даровитост. Други српски устанак, а нарочито догађаји који су потом уследили, изнели су у први план Милошеве дипломатске и државничке способности. У исто време, далеко од Србије, у царствујућој Вијени, Вук је испољавао неизмерно лингвистичко и филолошко знање. Карађорђе, Милош и Вук и њихова делатност производ су и симбол Српске револуције. Они су носиоци трију њених процеса — Карађорђе национално-ослободилачког, Милош социјално-државничког и Вук културно-препородног. Ово тројство се међусобно надовезује и прожима и чврстим нитима повезује 1804. са 1835. годином, обухватајући тако устанке и буне али и период мира када се коначно обликовала српска држава новог века.

Вратимо се још једном Револуцији, да бисмо, укратко, указали на њен значај. Српска револуција је прва револуција на Балкану и прва у Европи после Француске буржоаске револуције. Она је донела српском народу, на простору ма ком се одиграла, националну и економску слободу и културни препород. Захваљујући њој, српска држава новог века је револуционарног порекла. Зато се у њој налазе корени свег нашег будућег развоја (економског, политичког, културног) до данашњих дана. Није никаква случајност што је у садашњем грбу Србије утиснута 1804, поред 1941. године. Не би требало губити из вида чињеницу да је српски сељак изнео на својим плећима Револуцију. Постојеће друштвене прилике у којима се налазио српски народ у Турској утицале су на овакав ток догађаја. Све сељачке буне биле су кратког века и још краћег даха. Српска сељачка револуција представља изузетак, како у погледу дужине трајања, тако и у погледу остварења постављеног циља, ослобођења и уједињења свег српског народа. Рој српских сељачких синова, изнедрених на вековима пустошеној провинцији Турског царства, коју знамо као Београдски пашалук, показао је свим народима на Балкану како се требало борити за слободу. Дочарајмо то речима војда, које је изговорио уочи битке код Баточине (1804): „Они (Турци) се боре за господство, а ми за слободу нашу, за наше жене, децу и наше куће.” А чућете величанствену химну о слободи Боже Грујовића, коју ће казивати Богдан Михајловић. На основу ње судите о величини и значају Српске револуције, који се не огледа само у ономе што је донела српском на-

роду, већ и свим околним народима, и не само у време њеног трајања, него и касније. Српска револуција је отворила путеве слободе на поробљеном Балкану.

Дакле, Српска револуција 1804. године је јединствена појава и јединствен процес. Крајње је време да се таква изучава и прославља. То не искључује могућност обележавања и проучавања њених појединих делова, као што су Први и Други устанак, Хаци-Проданова буна, добијање хатишерифа, укидање феудализма, значајне устаничке битке и слично. Чини се, ипак, да не постоје више никакви разлози који би спречавали да се овај значајан догађај у историји српског народа обележи као целина, као јединствена појава у нашој прошлости. У историографији и у свим свечарским приликама требало би уклонити династијска обележја из Српске револуције — Првог устанка као дела Карађорђевића, а Другог устанка Обреновића. Збор у Орашцу не означава само почетак Првог устанка, већ и Српске револуције. Нема Карађорђевиће ни Милошеве Србије, она припада српском народу. И устанци су његови. Тој величанственој плејади хероја за слободу српског народа, Вук је „као Српски Плутарх“, посветио многа житија укључујући их тако у „Српски Пантеон“. А француски песник Ламартин, путујући Србијом, записао је о том времену: „Историја тога народа треба да се пева, не да се пише. То је један спев још недопеван.“ Било је то доба када су Српкиње поново рађале Обилиће. Стога није потребно наводити бројне примере самопрегора, јунаштва, храбрости, одважности, од вождова до најобичнијих устаника, који су жртвовали своје животе за нашу добробит. Ипак, морамо нагласити, да је пламен Српске револуције однео *огромне жртве*. Слобода се увек скупо плаћала. Није случајно, ових дана, наш песник певао:

„И, гле, виш' Србије
по небу ведроме:
више Срба има
који мртви живе”

(А. Секулић)

Они су нас стално опомињали, а ми смо их, понекад, забрављали, а када смо их се сећали, говорили смо о њима шапатом, тихо, бојажљиво, подизали смо им споменике у јаругама и пустарама, удаљене од очију пролазника, а каткад смо сумњали у њихове слободарске поруке и непотребно се правдали пред онима, који би, „хероју тополскоме“, да су га имали, подигли бескрајне славолуке. Одужимо им се људски и достојанствено до 2004. године, када ћемо обележити 200-годишњицу Српске револуције. Стога најори Аранђеловачке општине да уреди историјски комплекс у Орашцу и подигне споменик Српској револуцији завређују сваку пажњу и похвалу.